IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEV ASARLARIDA BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA TARBIYA

Rahmatova Madina Sherzodovna
Guliston davlat pedagogika instituti
1-kurs talabasi

Umarova Xusniddin Egambayevich
dost.v.b
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20543898

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodida bolalar psixologiyasi va tarbiya masalalarining badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Yozuvchining asarlarida bolalar dunyosi, ularning ichki kechinmalari, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlari hayotiy va psixologik jihatdan asoslangan holda yoritilgani ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, To‘xtaboyev ijodida tarbiya masalalari bevosita nasihat orqali emas, balki badiiy obrazlar, voqealar va konfliktlar orqali ochib berilishi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqola bolalar adabiyotining tarbiyaviy ahamiyati va yozuvchining o‘zbek adabiyotidagi o‘rni haqida umumiy xulosalar beradi.
Kalit so’zlar: Xudoyberdi To‘xtaboyev, bolalar adabiyoti, bolalar psixologiyasi, tarbiya, badiiy obraz, axloqiy qadriyatlar, do‘stlik, halollik, mehnatsevarlik, yumor, fantaziya, ijtimoiy tarbiya, o‘zbek adabiyoti.

Аннотация. В данной статье анализируется художественное выражение детской психологии и вопросов воспитания в творчестве Худойберди Тухтабаева. На примере произведений писателя раскрывается мир ребенка, его внутренние переживания, нравственные взгляды и социальные отношения, представленные с жизненной и психологической достоверностью. Также проводится научный анализ того, как в творчестве Тухтабаева вопросы воспитания раскрываются не через прямое наставление, а посредством художественных образов, сюжетов и конфликтов. В статье представлены общие выводы о воспитательном значении детской литературы и роли писателя в узбекской литературе.
Ключевые слова: Худойберди Тухтабаев, детская литература, детская психология, воспитание, художественный образ, нравственные ценности, дружба, честность, трудолюбие, юмор, фантазия, социальное воспитание, узбекская литература.

O‘zbek bolalar adabiyotida kulgi va yumor muhim badiiy-estetik vosita sifatida qadimdan shakllangan bo‘lib, bu an’ana Xudoyberdi To‘xtaboyev ijodida yangi bosqichga ko‘tarildi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zbek bolalar adabiyotini yangi bosqichga olib chiqqan ijodkorlardan biridir. Uning asarlari bolalar dunyoqarashi, ichki kechinmalari va xarakterini chuqur ochib berishi bilan ajralib turadi. Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zbek bolalar adabiyotida kulgi va yumorni yetakchi badiiy vosita darajasiga ko‘targan adiblardan biridir.

Uning asarlarida yumor bolalarning shaxsiy xususiyatlarini ochish, ularning dunyoqarashi va ruhiy holatini ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. To‘xtaboyev bolalar xarakterini jiddiy didaktik yo‘l bilan emas, balki kulgi orqali tabiiy ravishda ochishga erishadi. Shu sababli yozuvchi ijodida yumor xarakter yaratishning asosiy poetik omillaridan biri sifatida e’tirof etiladi.Adabiyotshunoslikda xarakter muammosi badiiy

asarning markaziy masalalaridan biri hisoblanadi. To‘xtaboyev asarlarida xarakter yumor bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanadi.

Qahramonning kulgili holatga tushishi, noqulay vaziyatlarga duch kelishi uning ichki dunyosini ochib beruvchi badiiy signal vazifasini bajaradi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev o‘zbek bolalar adabiyotining eng yirik va yorqin namoyandalaridan biri sifatida nafaqat badiiy ijodi, balki bolalar psixologiyasi va tarbiya masalalarini chuqur anglagan yozuvchi sifatida ham katta ahamiyatga ega. Uning asarlarida bolalar dunyosi, ularning ichki kechinmalari, orzu-umidlari, qo‘rquvlari, quvonchlari va hayotga munosabati nihoyatda tabiiy va hayotiy tasvirlanadi. Yozuvchi bolalar ruhiyatini shunchaki kuzatuvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, tushunishga intiluvchi va shu orqali tarbiyaviy g‘oyalarni ilgari suruvchi ijodkor sifatida namoyon bo‘ladi.[1]

To‘xtaboyev asarlarining asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, u bolani kichik “kattalar” sifatida emas, balki o‘ziga xos psixologik dunyoga ega mustaqil shaxs sifatida tasvirlaydi. Bolalar tasavvuri, ularning voqelikni idrok etish usuli, sodda, lekin chuqur mantiqqa ega fikrlashi yozuvchi ijodida katta o‘rin tutadi. Masalan, uning mashhur asarlarida bolalar ko‘pincha adolatsizlikka qarshi turuvchi, haqiqatni izlovchi, ba’zan esa kattalarning xatolarini beg‘ubor nigoh bilan fosh etuvchi obrazlar sifatida ko‘rinadi. Bu esa yozuvchining bolalar psixologiyasini chuqur o‘rganganini ko‘rsatadi.

Bolalar psixologiyasi nuqtayi nazaridan qaraganda, To‘xtaboyev asarlarida eng ko‘p uchraydigan jihatlardan biri – bu bolaning ichki erkinlikka intilishi. Bola o‘z fikrini erkin aytmoqchi, adolatni o‘z ko‘zi bilan ko‘rmoqchi, kattalar tomonidan berilgan tayyor xulosalarga har doim ham qo‘shilavermaydi.[2] Yozuvchi ana shu ichki qarama-qarshilikni juda tabiiy tarzda ochib beradi. U bolalarning o‘zini anglash jarayonini, ularning hayotiy tajriba orttirishdagi xatolari va to‘g‘ri xulosalarga kelish yo‘lini badiiy shaklda ifodalaydi.[3]

To‘xtaboyev asarlarida tarbiya masalasi bevosita va bilvosita yo‘llar bilan ochiladi. U bolaga “bunday qil, bunday qilma” deb ochiq nasihat bermaydi, balki voqealar orqali, qahramonlar taqdiri orqali tarbiyaviy xulosaga olib keladi. Bu esa bolalar psixologiyasiga mos usul hisoblanadi, chunki bola tayyor nasihatdan ko‘ra o‘z kuzatuvi va xulosasiga ko‘proq ishonadi. Yozuvchi aynan shu psixologik jihatni to‘g‘ri anglagan holda ijod qiladi. Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlarida bolalar xarakteri tabiiyva ishonarli tarzda yaratiladi. Masalan, “Sariq devni minib”, “Sariq devning o‘limi”, “Jannati odamlar”kabi asarlarda bolalar qahramonlari o‘zlariga xos qiziqishlari, qo‘rquvlari va orzulari bilan gavdalanadi. Ular kattalar dunyosiga xos muammolarga bolalarcha yondashadi, shu bilan birga hayotiy haqiqatni anglash jarayonidan o‘tadi. Yozuvchi bolalar xatti-harakatlaridagi mantiqiylik va emotsional holatlarni nozik kuzatuvlar asosida tasvirlaydi.Adib bolalar psixologiyasini chuqur bilgan holda, ularning ichki kechinmalarini dialog, monolog va kulgili vaziyatlar orqali ochib beradi. Ko‘plab asarlarda bolalar qahramonlari o‘z xatolari sabab muammoga duch keladi, ammo aynan shu jarayon xarakter shakllanishining muhim bosqichi sifatida talqin qilinadi.[4]

Uning asarlarida do‘stlik, halollik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi fazilatlar markaziy o‘rinda turadi. Lekin bu fazilatlar quruq shior sifatida emas, balki hayotiy voqealar ichida shakllanadi. Masalan, bola o‘z xatosini anglab yetishi, adashishi va keyin to‘g‘ri yo‘lni topishi jarayonida tarbiya amalga oshadi. Bu jarayon bolalar psixologiyasiga juda mos bo‘lib, ularning real hayotdagi rivojlanish bosqichlarini aks ettiradi.

Yozuvchi bolalar psixologiyasida tasavvur va fantaziya muhim rol o‘ynashini ham yaxshi biladi. Shu sababli uning ko‘plab asarlarida real hayot bilan birga fantastik elementlar ham

[1] O‘zbek bolalar adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
[2] Adabiyotshunoslik asoslari / A. Qodirov, M. Jo‘rayev. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
[3] Karimov I. A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
[4] To‘xtaboyev X. Sariq devni minib.–Toshkent: Yosh gvardiya.

uchraydi. Bu uslub bolalarning qiziqishini oshiradi, ularni o‘qishga jalb qiladi va eng muhimi, murakkab tarbiyaviy g‘oyalarni yengil va tushunarli shaklda yetkazishga yordam beradi. Fantastik voqealar orqali bola o‘zini qahramon bilan birga tasavvur qiladi va uning xatolaridan saboq oladi.

To‘xtaboyev ijodida kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabat ham muhim o‘rin tutadi. Ko‘pincha asarlarda kattalar dunyosi bilan bolalar dunyosi o‘rtasida ma’lum ziddiyatlar yuzaga keladi. Bu ziddiyatlar bolalar psixologiyasida tabiiy jarayon bo‘lib, bola mustaqillikka intiladi, o‘z fikrini himoya qilishga harakat qiladi. Yozuvchi bu jarayonni keskin konflikt emas, balki tushunish va anglash orqali hal etiladigan holat sifatida ko‘rsatadi. Bu esa bolaga nisbatan hurmat va ishonch g‘oyasini kuchaytiradi.

Bolalar tarbiyasida muhabbat va e’tiborning ahamiyati To‘xtaboyev asarlarida juda aniq ifodalanadi. Unga ko‘ra, bola faqat buyruq va taqiqlar bilan emas, balki mehr, tushunish va ishonch orqali tarbiyalanadi. Bola o‘zini qadrlangan his qilsa, u yaxshi xulq-atvorga intiladi. Aksincha, e’tiborsizlik va adolatsizlik bola ruhiyatida salbiy iz qoldirishi mumkin. Yozuvchi asarlarida bu psixologik holatlar juda nozik tarzda ochib beriladi.

Shuningdek, To‘xtaboyev bolalarning axloqiy rivojlanish bosqichlarini ham badiiy ifoda etadi. Bola dastlab sodda va bevosita fikrlaydi, keyinchalik esa murakkab hayotiy vaziyatlarni tushunishni o‘rganadi. Bu jarayonda u xatolarga yo‘l qo‘yadi, lekin aynan shu xatolar uni shakllantiradi. Yozuvchi uchun muhim jihat – bolaning mukammalligi emas, balki uning rivojlanish jarayonidir.[5]

Asarlarida kulgi va yumor ham muhim psixologik vosita sifatida ishlatiladi. Yumor orqali bola nafaqat dam oladi, balki hayotdagi kamchiliklarni ham yengilroq qabul qilishni o‘rganadi. To‘xtaboyev kulgili vaziyatlar orqali jiddiy tarbiyaviy g‘oyalarni yetkazadi, bu esa bolalar psixologiyasida juda samarali usul hisoblanadi.

Yozuvchi ijodida yana bir muhim jihat – bu adolat tuyg‘usining shakllanishidir. Bolalar tabiatan adolatni sevadi va nohaqlikka nisbatan juda sezgir bo‘ladi. To‘xtaboyev asarlarida qahramonlar ko‘pincha adolatsizlikka qarshi kurashadi, haqiqatni himoya qiladi. Bu esa bolalarda ijtimoiy ong va axloqiy pozitsiyaning shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlari bolalar psixologiyasini chuqur anglashga asoslangan bo‘lib, tarbiya masalasini badiiy yuksaklikda ifoda etadi. Uning ijodi bolalarni nafaqat o‘qishga qiziqtiradi, balki ularning shaxs sifatida shakllanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Yozuvchi asarlarida bola dunyosi sodda, ammo juda chuqur va mazmunli olam sifatida gavdalanadi. Shu bois To‘xtaboyev ijodi o‘zbek bolalar adabiyotida alohida o‘rin egallaydi va tarbiyaviy ahamiyati bilan hamon dolzarbligini yo‘qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek bolalar adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Jo‘raev M. Bolalar adabiyotida kulgi poetikasi.–Toshkent.
3. To‘xtaboyev X. Sariq devni minib.–Toshkent: Yosh gvardiya.
4. Adabiyotshunoslik asoslari / A. Qodirov, M. Jo‘rayev. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Karimov I. A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

[5] Jo‘raev M. Bolalar adabiyotida kulgi poetikasi.–Toshkent.